

DEMETER ZSÓFIA

BORY JENŐ ÁLMAI A SZARAJEVÓI MERÉNYLET SZÍNHELYÉN

„Az emlékművek sorsa oly bizonytalan, mint amily kétes maga az emberi sors. És mi mégis újra meg újra emlékeket állítunk.” Ez a Bory Jenő 1933-as feljegyzéséből származó idézet világít rá a legteljesebben a szarajevói emlékmű sorsára. Méltán, hiszen az alkotó 1933-ra megérte azt, hogy az I. világháborút kiváltó hírhedt merénylet színhelyén megvalósult emlékművét a történelem vihara már megsemmisítette, a grandiózus álom pedig a székesfehérvári szőlőhegyen kezdett testet öltetni.

Bory Jenő (1879–1959) 35 éves művészként, építési és szobrászi tanulmányokkal felvértezve élte meg az első világháború kitörését. Az 1914. június 28-án Szarajevóban a híres merénylettel kezdődött történetet a mester utóbb „élete egyik legemlékezetesebb élményének” nevezte.

A merénylet helyszíne Bosznia-Hercegovina fővárosa. A tartományt az 1878. évi San Stefano-i béke, illetve a Berliini Kongresszus határozata alapján az Osztrák–Magyar Monarchia okkupálhatta, majd 1908-ban annektálta, azaz területéhez csatolta. Így vált az ekkortól a monarchia határain belüli tartomány a dinasztikus és birodalmi érdekek mentén kipattanó összecsapás gyújtópontjává.

Szerbia 20. század elején, a balkáni háborúkban megnövekedett területe és hatalma kivívta a Monarchia ellenzését: elrettentésnek szánták magát a hadgyakorlatot is. Ugyanakkor tisztában voltak azzal is, hogy a Szerbia elleni háború Oroszország ellenit is jelent. Szerbia Nagy Szerbiát akart, ki szeretett volna jutni a tengerig, s főleg vissza akarta szerezni az ősi szerb területet, Koszovót, azaz Rigómezőt.

A Ferenc Ferdinánd, a Monarchia trónörököse és felesége elleni merénylet Szarajevóban, Bosznia fővárosában 1914. június 28-án a szerbek gyásznapiján (az önálló középkori szerb állam megszűnésének emléknapján) történt. Ezt jelentette a szerbeknek Szent Vitus napja, azaz a Vidovdan. A hadgyakorlattal, amelyen a trónörökös, mint az osztrák-magyar hadsereg főfelügyelője vett részt, éppen a rigómezei csata (1389) évfordulóján mutogatta erejét, s ezt a Boszniára áhító szerbek provokációnak tartották.

Az erre a napra befejezett hadgyakorlat és az ezzel kapcsolatos ünnepség tehát a szerbek haragját váltotta ki, s ezért a szerb titkos szervezetek, pl. az Ifjú Bosznia, amelyhez Gavrilo Princip is tartozott, erre a napra időzítették a merényletet. A merénylettel a zsarnokölés motívumát domborították ki, hiszen a rigómezei csata veszteségét a szerbek szemében mérsékelte az a tény, hogy a török császárt a sátorba lopózó szerb dalia megölte. Minden együtt volt tehát szerintük: zsarnok és zsarnokölés.

A szerbiai frontra került hadmérnök hadnagy zászlóalját 1915 januárjában vezényelték Szarajevóba. Az érseki szemináriumban hallotta a merénylet történetét. Bory Jenő hagyatékából, a Bory-vár gyűjteményéből származó képeink bizonyítják, erősen hatottak rá Pater Puntigam elbeszélései, a tőle kapott fényképek, hiszen a szeminárium vezetője jelen volt Ferenc Ferdinánd főherceg halálánál. Bory mester unokái visszaemlékezései szerint egész életében mesélt a véres ingról, melyet a páter mutatott neki. Lázasan eleget tett tehát a felszólításnak: segítsen emléket állítani. A fényképek szerint már 1915 februárjától a rajzolással és modellezéssel foglalatzkodott. Grandiózus terv bontakozott ki; Bory Jenő megtervezte az emlékművet a merénylet helyszínén, a Ferenc Ferdinánd fogadalmi templomot és a Zsófia Ifjúsági Otthont. A nagyszabású épületek megvalósítását elsodorta az idő, lehetetlenné tette az Osztrák–Magyar Monarchia háborús veresége.

Csak a merénylet helyén épült emlékmű készült el a Miljačka folyó hídfőjénél. Az emlékmű megvalósítását Bosznia-Hercegovina kormányzója 1916 márciusában rendelte meg. A megrendelés a tervpályázat nyertes művét írta le, melyért a művészt harmincnolcezer koronával jutalmazták.

A mű része volt az aszfaltba süllyesztett mintegy 2 négyzetméteres öntöttacél lap, a Latin-híd hídfőjének sarkán felállított kettős oszlop és szemben vele egy gránitból készült mozaikdíszítésű pad. A tulajdonképpeni emlékmű, a

kettős oszlop a merénylet áldozatainak bronz reliefjét, egy örökmécses és egy Pieta-szobrot tartalmazott. A 2x1 méteres, útestbe süllyesztett öntöttacél tábla latin felirata: „*Hoc loco die 28. Junie 1914. vitam et sanguinem fuderunt pro Deo et patria Franciscus Ferdinandus archidux eiusque uxor duessa Sophia de Hohenberg.*” (Magyarul: Ezen a helyen adta életét és vérért Istenért és hazáért Ferenc Ferdinánd királyi herceg és felesége, Hohenberg Zsófia hercegnő.)

Bory Jenő *Márványszilánkok* címmel megjelent verseskötetében az 1915-ben született versnél ennek az emlékműnek a képe szerepelt.

Az emlékművet 1917. július 29-én avatták föl. Megvalósításáért Bory Jenőt 1916-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki, s valószínűleg ezért elő is léptették, hiszen a mester önarcképén főhadnagyi egyenruhát visel.

„*Ez lett tehát a világháború első hősi emlékműve, az első hősi halottaknak*” - írta erről a művész 1944-ben. Ekkor persze már az emlékmű sem állt, hiszen azt a terület új urai 1919-ben lebontották, az eredetileg Latin-hidat Gavrilo Princip emlékére keresztelték át, csak a pad maradt meg.

Az emlékmű építéskor merült fel egy nagyobb épületegyüttes állításának terve. Újabb pályázatot nyert Bory Jenő a Ferenc Ferdinánd főherceg emléktemplom és a Zsófia Ifjúsági Otthon megvalósítására.

A pályázattal elnyert terveket 1916-ban, a monarchiában használt nyelveken, igényes képes füzetben jelentette meg az udvari nyomda IV. Károly császár és király védnöksége alatt, az adakozóknak szóló ajánlással. Horvát nyelvű változata közli azt is, hogy a terveket a szarajevói városi jegyző engedélyezte. A *Stimmen aus Bosnien* című folyóirat 1916. októberi száma foglalkozott részletesen a főhercegi pár elleni merénylettel, temetésükkel, az emléktemplom és a Zsófia-ház építésével. A szarajevói szemináriumban Puntigam páter által szerkesztett folyóirat a főherceg emléktemplomát az elesett katonák közös hősi emlékművéként emlegette. A lapszámban Bory Jenő tartalékos főhadnagyi cikke is megjelent terveiről, elképzeléseiről.

Az épületek kivitelezésére Bory Jenőt Szarajevóban tartották, feladata az anyagok vásárlása és a kivitelezés elkezdése volt. A családi visszaemlékezések szerint már az oszlopokat faragták, amikor abba kellett hagyni az építkezést, hiszen az Osztrák–Magyar Monarchia veszteségeket szenvedett a frontokon, majd a fegyverszüneti tárgyalásokra is rákényszerült.

Bár az épületekre kiírt tervpályázatot megnyerte, tervét nyomtatott füzetben is bemutatta, a hivatalos megrendelést megkapta, és a kivitelezést elkezdte, az épületek megépítése csak álom maradt.

Olyan háborút sikerült 1914-ben kirobbantani, amelyből még a győztesek többsége is lerongyolódva, kiéhezetten, bénán, vakon, özvegyen és árván került ki. Nem is beszélve a nyomán kitört spanyolnáthajárványról, az anyagi és erkölcsi értékek pusztulásáról. Dicsőség származott belőle a legkevesebb.

Származott viszont belőle egy világgazdasági kapcsolatokat szétziláló rossz békemű, és ami ezzel járt, a világszűrés európai illúziójának szétfoslása.

A világháború rombolásai között tarthatjuk számon azt is, hogy romba dőlt a haladásba, a civilizált emberiség racionalitásába vetett hit. Romba dőlt tehát mindaz, ami a 19. századot az eszmék szintjén határozottan jellemezte.

Romba dőltek Bory Jenő szarajevói álmai is. Nem azért művész azonban a művész, hogy ne vegyen elégtételt a sorson.

A művészé ugyanis termékeny álom, és a művészi kifejezés kényszere szinte törvényszerűen megoldást keres.

„*A szarajevói tervekben csak emlék maradt meg és egy pár muzeális festmény, mert a tervek a lélek mélyén tovább éltek és tovább fejlődtek. Sőt más is fejlődött belőle. Bármily hibetelenül hangzik: a székesfehérvári Bory-vár ennek a csapásnak köszönheti létét. Hazajött a művész és amit abbahagyott ott, itthon folytatta. Nemcsak tervez, de épít is kifogyhatatlanul.*” Mindezt Bory Jenő akkor írta egyik visszaemlékezésében, amikor az álom itthon már testet öltött kedves Bory-várunk formájában.

Természetes ezek után, hogy Bory Jenő álmát, a várat saját keze munkájával építette, anyagát pedig a sok-sok világháborús emlékműnek, egyéb köztéri alkotásnak és síremléknek a tiszteletdíjából vásárolta. Bár a mester megfogalmazása erről már említett visszaemlékezésében sokkal szebb: „*a vár nem pénzből, hanem buzgóságból épül*”.

Utóirat. A Bory Konferencia előadását a szarajevói pad képével fejeztem be, őszintén bevallva: nem tudom, áll-e még a pad a Miljačka folyó hídjánál. Akkor még azt reméltük Agoston Bélával, hogy hamarosan megnézzük együtt. Sajnos, ez már lehetetlen.